

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(12), pp. 115-119 (2020)
УДК 159.923
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.2\(12\).21](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.2(12).21)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2020

Лариса Терлецька, канд. психол. наук, доц.
Анастасія Чистякова, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ХАРАКТЕРОМ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ АДАПТАЦІЄЮ ОСОБИСТОСТІ ДО НАВЧАННЯ У ЗВО

Представлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку між характером і соціально-психологічною адаптацією особистості до навчання у ЗВО. Проаналізовано поняття: "характер", "адаптація", "соціально-психологічна адаптація до навчання", "юнацький вік". Використано діагностичні методики дослідження (опитувальник Олдхема – Морріса для визначення типів характеру особистості та методика дослідження Роджерса – Даймонда для визначення соціально-психологічної адаптації особистості), методи математичної статистики.

Ключові слова: характер, адаптація, соціально-психологічна адаптація до навчання, юнацький вік.

Вступ. У наш час проблема вузівської соціальної адаптації займає одне з центральних місць у психологічних дослідженнях. Це обумовлено тим, що система освіти у ЗВО виявилася невідповідною до трансформації суспільного життя, коли одні тільки знання у традиційному розумінні не можуть бути засобом успішної адаптації вчорашніх школярів.

Уміння стикатися із труднощами і долати їх, адаптуватися до обставин і знайти свою нішу в життєвому просторі – це вирішальний фактор успішного саморозвитку молодшої людини, а згодом – спеціаліста вищої категорії. Питання адаптації студентів до системи закладу вищої освіти актуальні. У сфері психолого-педагогічних досліджень ця проблема є однією із пріоритетних, оскільки лежить на стику різних галузей знань, що мають визначальне значення в сучасних умовах закладу вищої освіти. Обумовлюється це тим, що сама система освітнього середовища вищої школи, як показує аналіз психолого-педагогічної літератури, не придатна до швидких трансформацій у суспільному і політичному житті. Тільки знань у традиційному розумінні не достатньо, оскільки вони не в змозі забезпечити успішну адаптацію випускників шкіл до складних умов системи вищої освіти.

Мета дослідження: виявлення взаємозв'язку між типами характеру особистості та соціально-психологічною адаптацією у студентів.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань у роботі були використані методи теоретичного й емпіричного дослідження:

а) теоретичні методи – аналіз, класифікація, типи, узагальнення – дали можливість науково-теоретичного обґрунтування отриманих нами даних;

б) емпіричні методи – опитувальник Олдхема – Морріса для визначення типів характеру особистості та методика дослідження Роджерса – Даймонда для визначення соціально-психологічної адаптації особистості.

Огляд літератури. Уперше проблема адаптації була поставлена і науково обґрунтована в біології. Ж. Бюффон, Ч. Дарвін, Ж. Б. Ламарк, Ж. Сент-Ілер розуміли адаптацію як основу виживання, тобто розглядали її в контексті концепції еволюції. Ідеї наукової біології отримали подальший розвиток у працях російських учених М. О. Бернштейна, В. І. Вернадського, І. П. Павлова, І. М. Сеченова, О. О. Ухтомського. Починаючи із середини XIX сторіччя, ідея адаптації проникає в різноманітні сфери науки – соціологію, психологію, медицину, демографію, етнографію.

У психології розробка проблеми соціальної адаптації пов'язана з іменами К. Левіна, О. М. Леонтьєва, А. А. Налчаджяна, А. В. Петровського, В. А. Петровського, Ж. Піаже. Особливістю психологічного трактування

процесу соціальної адаптації є розгляд її в контексті індивідуальних проблем особистості, її взаємин у групі. Останнім часом стали з'являтися публікації із соціальної адаптації особистості (С. М. Бурьков, В. Ю. Верещакін, Н. І. Сафанєєва, В. М. Стегній). Праці А. О. Нечипорювич, В. Б. Уст'янцева, В. М. Ярьської підкреслюють важливість цілісного підходу до розуміння людини, розкривають взаємозв'язок соціальної адаптації, культури і розвитку особистості. Проблему соціальної адаптації вивчали А. М. Розенберг, Дж. Палмер і Л. Палмер; психічної і психофізіологічної адаптації людини – Ф. Б. Березін; психологічної адаптації – А. А. Налчаджян, В. В. Костянтинов, І. О. Красильников, М. В. Ром, Ю. В. Ган, І. О. Мілославська, А. О. Реан, Ш. О. Надірашвілі.

Методологія. Проблема соціальної адаптації особистості займає одне з центральних місць у психології. Вона є фундаментальною і такою, що до сих пір обговорюють, проблемою взаємодії людини і соціального середовища. Інтерес до соціальної адаптації виникав у всі періоди розвитку суспільства. Нині, у час кардинальних змін, суттю яких є перебудова всієї системи суспільних відносин, актуальність соціальної адаптації особистості особливо очевидна.

Аналіз наукової літератури показує, що, незважаючи на численні дослідження соціально-психологічної адаптації, недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані зі специфікою соціально-психологічної адаптованості студентів.

Згідно із класичною моделлю Г. Сельє, розвиток психологічної адаптації відбувається у три етапи: тривога, опір, виснаження. Під час адаптації діють дві протиставлені системи: система змін, що зачіпає органи і системи роботи організму, з одного боку, і система збереження гомеостазу – з іншого. М. А. Фомін стверджує, що збереження балансу між цими двома системами веде до адаптації [4].

З погляду А. Маслоу, психологічна адаптація є оптимальною взаємодією особистості й навколишнього середовища. Метою такої адаптації стає досягнення позитивного духовного здоров'я. Нестигнування особистісних цінностей зі сприйняттям соціальної ситуації викликає конфлікт, який особистість намагається усунути шляхом розумової та трудової діяльності. З погляду Р. Лазаруса, у процесі сприйняття світу особистість отримує інформацію, яка суперечить її настановам. Таким чином, виникає конфлікт між особистісними настановами та способом усвідомлення реальності. Інтенсивність реакцій індивіда, спрямованих на усунення дратівного фактора, свідчить про ступінь адаптованості особистості.

У роботах І. О. Мілославської виділяється об'єктивно-суб'єктивний характер адаптації. Так само позначається, що через соціальну адаптацію людина засвоює

необхідні навички і стандарти життєдіяльності для пристосування до повторюваних умов життя [2]. Л. П. Хохлова виділяє умови, необхідні для соціально-психологічної адаптації. Умови бувають зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать спільна діяльність із групою та її здатність до зустрічної адаптації з особистістю, до внутрішніх – властивості вищого рівня особистісної структури, такі як настанови, життєві цілі, орієнтири [2]. Адаптація безпосередньо пов'язана з особистісними характеристиками. Наприклад, на неї впливають сугестивність, емоційно-вольове самовладання, тривожність, активність, характер.

Проблемою типології характеру займалися як вітчизняні, так і закордонні психологи. Наприклад, К. Г. Юнг припускав, що людей можна поділити на певні типи залежно від їхньої орієнтації: внутрішньо (інтроверти) і зовнішньо орієнтовані (екстраверти). К. Юнг запропонував вісім типів характерів: екстравертований та інтуїтивний типи, кожен з яких поділяється на розумовий, емоційний, сенсорний та інтуїтивний підтипи [3]. Типологія характеру за П. Ф. Лесгафтом така: діяльно-підвищений (лицемірний, честолюбний, добродушний типи) та інертно-розумовий характері (злісно забитий, м'яко забитий, пригноблений типи) [1].

За типологією О. Ф. Лазурського класифікація характерів містить три групи та базується на відмінностях між ендопсихікою (основними психічними і психофізіологічними функціями), екзопсихікою (відношенням особистості до об'єктів навколишньої дійсності) та їхньою подальшою взаємодією. Лазурський запропонував три групи характерів, а саме: той, що пристосовується, пристосований і той, що недостатньо пристосовувався [3].

За Е. Фроммом є такі типи соціальних характерів: рецесивний, експлуативний, накопичувальний, ринковий (непродуктивні стратегії) і лише одна продуктивна стратегія, яку він умовно назвав адекватною самореалізацією [5].

На думку В. М. Мясіщева, психічне ставлення визначає діяльність і вчинки людини, а також її характер загалом. На його думку, взаємодія між людьми не тільки сприяє виявам характеру, а й може змінювати вже сформовані риси: розвивати, формувати, перекручувати [3]. Тому одним з компонентів характеру він вважає систему відносин людини, а також указує на можливість розвитку і формування характеру в системі міжособистісних відносин. В. С. Мерлін розуміє характер як єдність відношення особистості до дійсності та способи дій у подібних ситуаціях [3].

О. Г. Ковальов розглядає характер як своєрідний психічний склад людини, що відображає історію впливу на неї зовнішніх умов життя і виховання [1]. Характер розуміється вченим як цілісне утворення, але в його структурі виділяються два аспекти – зміст і форма. Також він описує можливість типологізувати характері за поєднанням компонентів їх структури.

Проблемою характеру також займався Б. Г. Ананьєв. Характер ним розуміється як система властивостей особистості, що відображають її життєву спрямованість і суб'єктивні відносини, які виявляються своєрідно, у способах дій, властивих конкретній людині. Характер він представляє багатокомпонентним, що складається з певних рис [2]. Б. Г. Ананьєв також зазначає важливу роль відносин у структурі характеру і вказує життєво важливі об'єкти, стосовно яких виявляються ці відносини: 1) природа, суспільство, ідеологія; 2) праця як спосіб існування людини; 3) інші люди; 4) власна діяльність і особистість людини.

Дослідження реляційних систем розвитку характеру за Р. Лернером пов'язані з виявленням зв'язків між формуванням характеру індивіда та його поведінкою в

соціумі, тобто спрямовані на виявлення закономірностей між функціями людини та її власними переконаннями, соціальною місією та суспільством, у якому вона живе. Вивчення розвитку характеру людини згідно з реляційною системою відбувається в умовах дослідження її поведінки в тому середовищі, у якому вона перебуває, з погляду на те, яку саме діяльність і поведінку людина демонструє, яку користь приносить суспільству і які наслідки має її діяльність [8].

Таким чином, характер містить дві невід'ємні частини – соціальне життя та індивідуальні особливості. Правильно вибудовуючи соціальні зв'язки, людина будує свій характер і особливості поведінки в суспільстві, у якому вона живе і розвивається; вони грають безпосередню роль у формуванні індивідуальних рис і світогляду особистості. Дослідження ролі громадської участі в суспільстві в розвитку характеру мають місце не тільки в реляційній системі. Поведінка індивіда в суспільстві також є предметом досліджень, мета яких – виробити ідеальну програму з розвитку дітей і підлітків на основі створення для них типів діяльності, що покращували б їхню адаптацію до соціуму, виробляли б у них риси характеру, що притаманні добропорядним членам суспільства [9].

Аналіз перерахованих вище концепцій типології характеру особистості та її адаптації до оточуючого середовища ставить перед нами завдання дослідити взаємозв'язки характеру особистості юнацького віку та її адаптації до навчання у ЗВО.

Результати дослідження. Вибірку емпіричного дослідження, що було проведено у травні 2020 року, становили студенти першого курсу (35 осіб) Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальність "психологія", Київського національного економічного університету, спеціальність "міжнародна економіка", та Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", спеціальність "соціологія і право".

Перший етап дослідження був присвячений діагностиці типу характеру кожного студента за опитувальником Олдхема – Морріса. Із запропонованих авторами 14 типів характеру були виявлені 11 типів: "Сумлінний", "Одинокий", "Драматичний", "Чутливий", "Діяльний", "Самовпевнений", "Відданий", "Агресивний", "Ідіосинкратичний", "Пильний", "Серйозний".

На другому етапі дослідження діагностувалися рівні адаптації за опитувальником Роджерса – Даймонда в представників різних типів характеру. Рівні адаптації – високий, середній, низький (табл. 1).

Результати взаємозв'язку типів характеру і соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у ЗВО відображені на рис. 1.

"Діяльний", "Самовпевнений", "Відданий", "Агресивний", "Ідіосинкратичний", "Чутливий", "Пильний", "Серйозний" типи виявляють високий рівень адаптації, а досліджувані з типами "Драматичний", "Діяльний", "Самовпевнений", "Ідіосинкратичний", "Чутливий", "Пильний" – середній рівень. Для того, щоб наше дослідження мало практичну значущість, ми перевірили середні арифметичні за всіма шкалами соціальної адаптації для вибірки загалом. Так ми змогли проаналізувати й описати картину соціальної адаптованості в сучасних студентів, виявити, за якими складовими вони мають кращі показники адаптованості, а за якими – суттєві проблеми. Також за допомогою моди ми перевірили, який з типів характеру зустрічається найчастіше (табл. 2).

Загалом у досліджуваних більше спостерігається високий рівень адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційної комфортності, інтернальності, що сві-

дчить про хорошу соціальну адаптованість. Ще вони мають середній рівень прагнення до домінування, що дозволяє їм мати самоповагу, не бути постійно підлеглими, але також і не доводить до авторитарності, диктаторства. Рівень втечі від проблем середній з

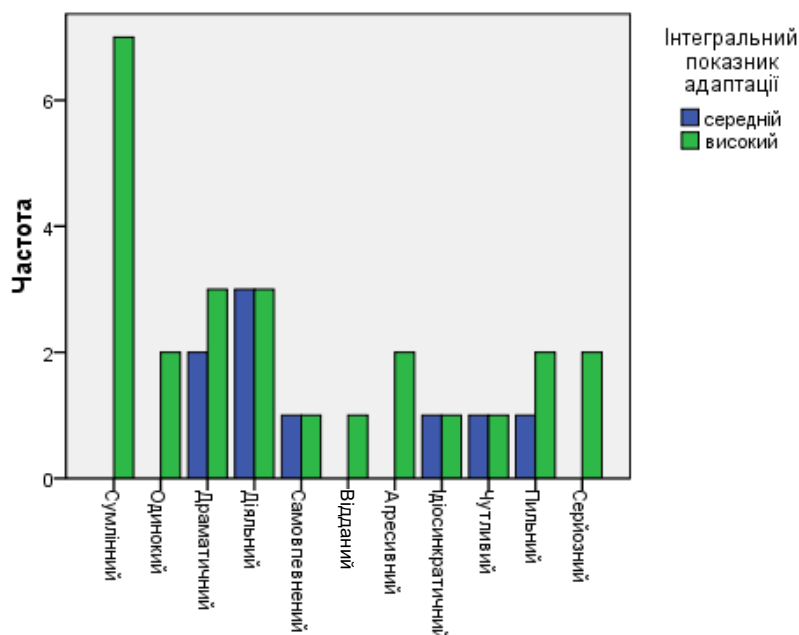
тенденцією до низького. Це означає, що досліджувані вміють знижувати напругу від стресових ситуацій за допомогою фантазування й емоційної дистанції, але не використовують цю стратегію дуже часто, здатні до активних дій для розв'язання проблем.

Таблиця 1

Аналіз сполучень типів характеру

			Інтегральний показник адаптації		Загалом
			середній	високий	
Тип характеру	Сумлінний	Частота	0	7	7
		% за особистістю	,0 %	100,0 %	100,0 %
		% за адаптацією	,0 %	28,0 %	20,6 %
	Одинокий	Частота	0	2	2
		% за особистістю	,0 %	100,0 %	100,0 %
		% за адаптацією	,0 %	8,0 %	5,9 %
	Драматичний	Частота	2	3	5
		% за особистістю	40,0 %	60,0 %	100,0 %
		% за адаптацією	22,2 %	12,0 %	14,7 %
	Діяльний	Частота	3	3	6
		% за особистістю	50,0 %	50,0 %	100,0 %
		% за адаптацією	33,3 %	12,0 %	17,6 %
	Самовпевнений	Частота	1	1	2
		% за особистістю	50,0 %	50,0 %	100,0 %
		% за адаптацією	11,1 %	4,0 %	5,9 %
	Відданий	Частота	0	1	1
		% за особистістю	,0 %	100,0 %	100,0 %
		% за адаптацією	,0 %	4,0 %	2,9 %
Агресивний	Частота	0	2	2	
	% за особистістю	,0 %	100,0 %	100,0 %	
	% за адаптацією	,0 %	8,0 %	5,9 %	
Ідіосинкратичний	Частота	1	1	2	
	% за особистістю	50,0 %	50,0 %	100,0 %	
	% за адаптацією	11,1 %	4,0 %	5,9 %	
Чутливий	Частота	1	1	2	
	% за особистістю	50,0 %	50,0 %	100,0 %	
	% за адаптацією	11,1 %	4,0 %	5,9 %	
Пильний	Частота	1	2	3	
	% за особистістю	33,3 %	66,7 %	100,0 %	
	% по адаптації	11,1 %	8,0 %	8,8 %	
Серйозний	Частота	0	2	2	
	% за особистістю	,0 %	100,0 %	100,0 %	
	% за адаптацією	,0 %	8,0 %	5,9 %	

Примітка: * – інтегральний показник адаптації.

Автопортрет особистості

Рис. 1. Інтегральний показник адаптації у різних типів характеру

Таблиця 2

Аналіз рис характеру за частотою існування

Показники	Адаптації	Самоприйняття	Прийняття інших	Емоційної комфортності	Інтернальності	Прагнення до домінування	Втечі від проблем
Валідні	34	34	34	34	34	34	34
Пропущені	0	0	0	0	0	0	0
Середнє	69,21	75,44	68,06	66,12	70,79	57,71	11,50
Станд. відхилення	10,648	12,903	11,906	17,052	13,045	14,409	5,473

Для того, щоб можна було перенести отримані середні показники на всю вибірку та бути впевненими, що досліджувані реально мають такі характеристики, ми перевірили однорідність вибірки за всіма шкалами.

За шкалами адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційної комфортності, інтернальності, прагнення до домінування вибірка однорідна, а для шкали ескапізму – перехідна з тенденцією до неоднорідної. Отже, перелічені раніше особливості можуть бути перенесені на всю вибірку, за винятком вираженості втечі від проблем. За останньою шкалою різні досліджувані виявляють різні результати.

За модою серед типів особистості найбільш популярним є "Сумлінний" тип, а також "Драматичний" і "Діяльний".

Висновки. У нашому дослідженні було дано означення таким термінам, як *характер, типи характеру особистості, адаптація, соціально-психологічна адаптація, соціальна адаптація, психологічна адаптація*. Були розглянуті підходи до розуміння феноменів соціально-психологічної адаптації та типів характеру особистості представниками різних напрямів у психології, а також проаналізовані сучасні дослідження з вивчення зазначеного феномена щодо студентів.

Проведене емпіричне дослідження дозволяє зробити такі висновки:

Загалом досліджувані мали високий рівень адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційної комфортності, інтернальності, що свідчить про хорошу соціальну адаптованість; середній рівень прагнення до домінування, що дозволяє їм мати самоповагу, не бути постійно підлеглими, але не доводить до авторитарності, диктаторства. Серед типів особистості характеру найбільш популярним є "Сумлінний", а також поширені "Драматичний" і "Діяльний".

Люди "Сумлінного" типу особистості – це люди високих моральних принципів, вони дуже обов'язкові, не дозволяють собі відпочити до тих пір, поки робота не виконана правильно.

Люди "Драматичного" типу живуть у емоційному світі. Вони – "ходяча сенсація", емоційні, демонстративні, фізично ніжні, швидко реагують на все, що відбувається, миттєво змінюють настрої. У житті вони експансивні, живі, яскраві.

Люди "Діяльного типу" не можуть усидіти на місці й не дають цього іншим. Вони завжди зосереджені на тому, що відбувається в усіх відношеннях, емоційні, імпульсивні, жваво на все реагують. Для них немає жодних обмежень. Вони виявляють ініціативу і можуть також заражати інших своєю активністю, здібні до твор-

чої діяльності, експериментують з іншими культурами, ролями, системами цінностей.

Список використаної літератури

1. Бурно М. О характерах людей : психотерапевтический очерк / М. Бурно. – М. : Изд-во "Приор", 2000. – 639 с.
2. Гриценко В. В. Теоретические основы исследования социально-психологической адаптации личности/группы в новой социо- и этнокультурной среде // Проблемы социальной психологии личности : сб. тезисов по проблемам психологии личности / В. В. Гриценко. – Саратов : Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского, 2008. – 378 с.
3. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 701 с.
4. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – 2-е изд. – М. : Эксмо, 2010. – 368 с.
5. Олпорт Г. Становление личности / Г. Олпорт // Избр. труды ; пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2002. – С. 166–216.
6. Осин А. Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа / А. Я. Осин, В. А. Гордашников. – М., 2009. – 395 с.
7. Brdar I. Character strengths and well-being in Croatia: An empirical investigation of structure and correlates / I. Brdar, T. B. Kashdan // J. of Research in Personality. – 2010. – 44. – P. 151–154.
8. Biserova G. K. Socio-Psychological Adaptation of International Students to Learning and Professional Activities / G. K. Biserova, G. R. Shagivaleeva // Space and Culture, India. – 2019. – 19 p.
9. Seider Scott. Theoretical and Empirical Bases of Character Development in Adolescence: A View of the Issues Springer Science + Business Media New York / Scott Seider, Eranda Jayawickreme, Richard M. Lerner. – 2017.

References

1. Burno M. O kharakterakh liudei / Psykhoterapevtycheskyi ocherk – M.: Yzd-vo "Pryor", 2000. – 639 s.
2. Hrytsenko V.V. Teoretycheskye osnovy yssledovaniya sotsyalno-psykholohycheskoi adaptatsyy lychnosti/hruppy v novoi sotsyo- y jetnokulturnoi srede // Problemy cotsyalnoi psykholohyy lychnosti // Sbornyk tezysov po problemam psykholohyy lychnosti. Yzdatel: Saratovskiy hosudarstvennyi unyversytet ym. N.H. Chernyshevskoho. – H.: 2008 – 378 s.
3. Ylyn E. (2004). *Psykholohyia yndyvdualnykh razlychyi*. [J. "Pyter"., – 701 s.
4. Nalchadzhan A.A. Sotsyalno-psykhycheskaia adaptatsiya lychnosti (formy, mekhanyzmy y stratehyi) 2-e yzd. – M.: ЭКСМО, 2010. – 368 s.
5. Olport H. Stanovlenye lychnosti: Yzbrannyye trudy / [Per. s anhl. L. V. Trubytsynoi y D. A. Leonteva]; pod obshch. red. D. A. Leonteva. M.: Smysl, 2002. – s.166-216
6. Osyn A. Ya., Hordashnykov V. A. Obrazovanye y zdorove studentov medytynskoho kolledzha. M.: 2009. – 395 s.
7. Brdar I., Kashdan T.B. Character strengths and well-being in Croatia: An empirical investigation of structure and correlates // Journal of Research in Personality // 44 / – 2010. – p. 151-154.
8. G.K. Biserova and G. R. Shagivaleeva Socio-Psychological Adaptation of International Students to Learning and Professional Activities / Space and Culture, India. – 2019. – 19 p.
9. Scott Seider Theoretical and Empirical Bases of Character Development in Adolescence: A View of the Issues Springer Science+Business Media New York / Scott Seider, Eranda Jayawickreme and Richard M. Lerner / – 2017. – 4 p.

Надійшла до редколегії 08.10.2020
Рекомендована до друку 30.11.2020

Larysa Terletska, Cand. of Psychol. Sci., Associate Prof.
Anastasia Chistyakova, student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RELATIONSHIP BETWEEN CHARACTER AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PERSONALITY TO HIGHER EDUCATION

The article presents the results of an empirical study of the relationship between character and socio-psychological adaptation of the individual to university education. Concepts analyzed: character, adaptation, socio-psychological adaptation to learning, adolescence. Diagnostic research methods were used (Oldham-Morris questionnaire to determine personality types and Rogers-Diamond research methods to determine socio-psychological adaptation of personality); methods of mathematical statistics. In the field of psychological and pedagogical research, the problem of adaptation of students is one of the priorities, as it is located at the junction of different fields of knowledge that are crucial in the modern conditions of higher education. The purpose of the study: to identify the relationship between personality types and socio-psychological adaptation in students. The conducted empirical research allows to draw the following conclusions: in general, the subjects had a high level of adaptation, self-acceptance, acceptance of others, emotional comfort, internality, which indicates good social adaptability; the average level of desire for domination, which allows them to have self-esteem, not to be constantly subordinate to others, but also does not lead to authoritarianism, dictatorship. Among the personality types of the most popular is the "Honest" type, also common are "Dramatic" and "Active".

Keywords: character, adaptation, socio-psychological adaptation to learning, adolescence.